

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

СТАРОСУД ІРИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 349.6

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ
ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ**

12.00.06 «Земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право»

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор **Гетьман Анатолій Павлович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, проректор з наукової роботи, заслужений діяч науки і техніки України, академік Національної академії правових наук України.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Єрмоленко Володимир Михайлович**, Національний університет біоресурсів і природокористування України, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В. З. Янчука;

– кандидат юридичних наук, доцент **Зуєв Віталій Анатолійович**, Університет митної справи та фінансів, завідувач кафедри цивільного, господарського та екологічного права.

Захист відбудеться 26 червня 2018 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано 25 травня 2018 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

О. Р. Дашковська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасний етап розвитку людства характеризується перманентним збільшенням уваги до різних аспектів життя людини. Одним із таких аспектів безперечно є екологічний. Історія розвитку людства – це історія взаємовідносин у системі «людина – природа». Довкілля тривалий час було постачальником усіх матеріальних благ. Подальше вдосконалення ефективності виробництва та збільшення продуктивності праці призвели, з одного боку, до меншої залежності людини від природи, а з іншого – до збільшення антропогенного тиску на неї. Намагання розв'язати проблему однобічно чи то за допомогою адміністративних важелів, чи то на засадах ринкової економіки, чи поєднання цих двох складових поки що не дають позитивного результату. Зважаючи на вищевикладене як на міжнародному, так і на національному рівнях усе активніше ставиться питання про формування певної екологічної ідеології та засобів її забезпечення.

Ефективними засобами забезпечення дієвості екологічного права виступають екологічна освіта та виховання, оскільки саме в їх процесі закладаються моделі й стереотипи поведінки людини, способи розв'язання екологічних проблем, орієнтованість на попередження виникнення нових. Водночас відсутність відповідного законодавства, усвідомлення факту необхідності зміни ставлення до довкілля та його компонентів як умови самого буття людини призводить до того, що реалізація екологічних освіти та виховання не має системного характеру, забезпечуються скоріше ентузіастами, аніж у порядку професійної діяльності. Отже проблеми формування засад правового регулювання екологічних освіти та виховання в національній правовій системі, розгляд еколого-управлінських можливостей цих видів діяльності, а також сучасні тенденції розвитку екологічних освіти та виховання в системі екологічних природних прав людини набувають особливої актуальності та потребують комплексного розв'язання. Саме зазначені фактори й обумовили обрання теми дослідження та визначення його проблематики.

Науково-теоретичну базу роботи становлять наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних науковців в еколого-правовій сфері, а саме: В.І. Андрейцева, Г.В. Анісімової, С.А. Балашенка, А.Г. Бобкової, В.Л. Бредіхіної, М.М. Бринчука, П.О. Гвоздика, А.П. Гетьмана, А.К. Голиченкова, В.А. Зуєва, В.М. Єрмоленка, І.І. Каракаша, Н.Р. Кобецької, В.В. Костицького, С.М. Кравченко, М.В. Краснової, П.Ф. Кулинича, В.І. Лозо, Т.І. Макарової, Н.Р. Малишевої, В.Л. Мунтяна, В.В. Носіка, О.В. Павлової, О.Ю. Піддубного, Е.В. Позняк,

С.В. Разметаєва, Б.Г. Розовського, В.Л. Сидор, А.А. Слепченко, А.К. Соколової, А.М. Статівки, Є.П. Суєтнова, О.О. Сурілової, В.Ю. Уркевича, Л.Л. Чаусової, Ю.С. Шемшученка, В.В. Шеховцова, М.В. Шульги та ін.

З метою забезпечення наукової достовірності та обґрунтованості отриманих результатів у роботі також було використано наукові праці інших вчених, які досліджують проблеми загальної теорії права та галузевих наук: С.С. Алексеєва, Ю.П. Битяка, М.І. Іншина, В.П. Колісника, П.М. Любченка, С.П. Погребняка, В.І. Щербини та ін.

Прикладний характер дослідження обумовив залучення робіт представників не тільки юридичних, але й інших наук (філософських, екологічних, педагогічних): В.С. Крисаченко, В.М. Навроцького, Ю.М. Саталкіна, М.І. Хилько, В.Я. Шевчука, В.В. Еліаса та ін.

Джерельну та емпіричну базу дослідження також становлять: міжнародне та національне законодавство, матеріали судової та правозастосовної практики, публікації в засобах масової інформації, словникова та довідкова література, матеріали опитувань, інтерв'ювання, а також статистичні дослідження, що проводились у досліджуваній сфері та є відкритими для ознайомлення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого відповідно до цільових комплексних програм «Правове забезпечення реалізації політики держави на пріоритетних напрямках економічного розвитку та у сфері екологічної безпеки» (державна реєстрація № 0111U000962) і «Проблеми вдосконалення правового регулювання користування природними ресурсами та комплексами в Україні» (державна реєстрація № 0116U006161).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертації є розробка комплексного теоретичного підходу до розуміння правових засад забезпечення екологічних освіти та виховання шляхом аналізу еколого-правової й спеціальної наукової літератури, екологічного законодавства і практики його застосування та формулювання доктринальних висновків, рекомендацій і пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання екологічної освітньо-виховної діяльності.

Відповідно до поставленої мети окреслено основні *завдання* дослідження:

- визначити юридичну природу, історію розвитку відносин у сфері правового регулювання екологічних освіти та виховання;

- сформулювати поняття «екологічна освіта» та «екологічне виховання» й дослідити системно-структурні зв'язки між ними;

– з'ясувати особливості формування ідеологічного механізму екологічного права та визначити місце в його системі екологічної освітньо-виховної діяльності;

– визначити принципи екологічних освіти та виховання, проблеми їх формування та реалізації;

– розкрити місце і роль екологічних освіти та виховання в системному зв'язку з природними екологічними правами людини;

– встановити особливості та перспективи екологічних освіти та виховання як функцій екологічного управління;

– охарактеризувати стан правового забезпечення екологічних освіти та виховання на національному й міжнародному рівнях;

– з'ясувати проблеми реалізації екологічних освіти та виховання у фаховому середовищі, зокрема в процесі практичної реалізації отриманих еколого-правових знань у діяльності судових та правоохоронних органів;

– визначити проблеми ефективності фінансування діяльності у сфері екологічних освіти та виховання в системі економіко-правового механізму охорони навколишнього природного середовища;

– розробити пропозиції щодо вдосконалення екологічного законодавства в частині правового регулювання екологічних освіти та виховання.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які складаються в процесі правового регулювання прав людини у сфері екологічних освіти та виховання, гарантій їх реалізації та діяльності органів екологічного управління в цій сфері.

Предмет дослідження – правові засади забезпечення екологічних освіти та виховання в Україні.

Методи дослідження. У процесі дослідження використовувались як загальнонаукові методи пізнання (аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення, формалізації, абстрагування), так і спеціально-наукові методи (історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-юридичний, структурно-системний, герменевтичний тощо).

Так, за допомогою історико-правового методу було розглянуто в динаміці з урахуванням міжнародних та національних процесів розвиток законодавства у сфері екологічної освітньо-виховної діяльності (підрозділи 1.1, 2.1, 2.4). Порівняльно-правовий метод було використано в процесі дослідження національного та міжнародного законодавства, аналізу нормативно-правових приписів, визначення змісту юридичних понять (підрозділи 1.2, 1.4, 2.2). Формально-юридичний метод було використано для встановлення протиріч у процесі правового регулювання екологічних освіти та виховання, виявлення колізій і прогалів в правовому регулюванні, визначення шляхів їх подолання (підрозділи 1.3,

1.4, 2.3, 2.4). Використання структурно-системного методу дозволило розглянути досліджувану проблематику в безпосередньому зв'язку із системою як загального, так і спеціального законодавства, з'ясувати логіку нормотворчості та надати пропозиції щодо вдосконалення законодавства (підрозділ 1.4, 2.2, 2.4). Герменевтичний метод було застосовано під час з'ясування змісту понять «екологічна освіта» та «екологічне виховання», виділення спільних та відмінних рис, формування висновків щодо коректності застосування термінологічного апарату тощо (підрозділ 1.2, 1.3, 2.1).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що подана робота є комплексним науковим дослідженням, спрямованим на системне сприйняття екологічних освіти та виховання як самостійних напрямків діяльності держави, з'ясування їх юридичної природи, а також еколого-управлінських можливостей, формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства в цій сфері. У межах проведеного дослідження сформульовано нові теоретико-методологічні положення та науково обґрунтовані висновки й пропозиції з удосконалення нормативно-правової бази з даних питань, що зумовлюють їх новизну і виносяться на захист.

Уперше:

– обґрунтовано необхідність розглядати в якості самостійного принципу екологічного права - принцип формування сучасної екологічної ідеології на засадах взаємної відповідальності держави та суспільства (екологічного імперативу), що орієнтоване на формування моделі сталого розвитку ідеологічних засад та створення передумов для забезпечення дієвості ідеологічного механізму екологічного права;

– визначено, що організація екологічних освіти та виховання є самостійним, постійним напрямком діяльності органів екологічного управління, має усі ознаки його функції та обґрунтовано, що побудова ефективної системи екологічного управління щодо організації екологічних освіти та виховання перебуває у площині закріплення провідної ролі Міністерства екології та природних ресурсів й координаційної діяльності Міністерства освіти і науки України;

– сформульовано узагальнену наукову позицію щодо виділення екологічних освіти та виховання як самостійних напрямків діяльності підприємств, установ та організацій, які здійснюються суб'єктами виробничого управління на добровільних засадах, з урахуванням власних та галузевих стандартів, з метою досягнення цілей виробничої екологічної політики щодо формування систем екологічного менеджменту, забезпечення позитивного екологічного іміджу суб'єктів господарювання, підвищення їх інвестиційної та економічної

привабливості, забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції тощо;

– визначено проблеми формування та функціонування системи добору й перепідготовки суддів як засобу реалізації еколого-правової освіти, запропоновано переглянути питання кваліфікаційного відбору суддів і включити до тестової бази під час відбору кандидатів на посаду судді, а також до програм підвищення кваліфікації діючих суддів питання, пов'язані зі знанням норм екологічного права як комплексної галузі права;

– аргументовано необхідність внесення змін до Переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів з метою забезпечення можливостей фінансування освітньо-виховної діяльності в екологічній сфері за кошти фондів охорони навколишнього природного середовища;

– запропоновано внесення змін до законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про освіту», «Про рекламу», положень про Міністерство освіти і науки України та Міністерство екології та природних ресурсів України в частині закріплення правових засад екологічних освіти та виховання, а також визначення повноважень органів виконавчої влади спеціальної компетенції щодо їх реалізації.

Удосконалено:

– теоретичні положення щодо змісту ідеологічного механізму екологічного права, який включає екологічну освіту, виховання та науку й займає важливе місце в системі забезпечення ефективності екологічного права та формування належного рівня екологічної свідомості та доведено, що аксіоматичним базовим засобом формування як індивідуальної, так і суспільної свідомості є симбіоз освіти та виховання на всіх етапах становлення особистості й соціуму;

– наукові підходи щодо спеціальних (галузевих) принципів екологічних освіти та виховання, серед яких виділено такі: забезпечення широкої співпраці суспільних інститутів у процесі здійснення екологічної освітньо-виховної діяльності; гарантування доступності екологічних освіти та виховання для громадян; підтримка міжнародного співробітництва у сфері екологічних освіти та виховання; обов'язковості оцінки рівня екологічних знань та морально-етичних якостей у процесі добору, а також здійснення професійної діяльності, яка пов'язана з використанням природних ресурсів і призводить до впливу на стан навколишнього природного середовища або передбачає прийняття юридично-значущих рішень у цій сфері; державної підтримки екологічної освітньо-виховної діяльності, їх системності та планування;

– пропозиції щодо формування сучасної системи оцінки знань,

набутих особами під час вивчення юридичних дисциплін з метою врахування еколого-правової складової, попередження перегляду робочих планів та програм з метою зменшення дисциплін еколого-правового спрямування та суміжних із ними дисциплін, недопущення формування у студентів еколого-правового нігілізму шляхом встановлення переліку дисциплін еколого-правового спрямування, обов'язкових для вивчення студентами, а також мінімальної кількості годин для їх викладання;

– аргументацію щодо необхідності прийняття Постанови Кабінету Міністрів України «Про концепцію екологічних освіти та виховання в Україні», реалізація якої повинна виявити основні проблемні моменти й створити підґрунтя для прийняття в перспективі Закону України «Про екологічні освіти та виховання».

Набули подальшого розвитку такі наукові положення:

– наукові позиції щодо юридичного змісту та сутності понять «екологічна освіта» та «екологічне виховання», вдосконалено їх науково-правові поняття;

– наукові погляди щодо розгляду екологічних освіти, виховання та науки як елементів, що утворюють ідеологічний механізм охорони навколишнього природного середовища і є одними зі способів досягнення ефективності екологічного права;

– положення щодо належності права на екологічні освіти і виховання до природних прав людини, які повинні знайти своє забезпечення в позитивному праві шляхом не тільки їх юридичного закріплення, але й визначення гарантій їх реалізації.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що розроблені в дисертації теоретичні положення, пропозиції, висновки та рекомендації можуть бути використані: а) в нормотворчій діяльності для розробки та вдосконалення чинного екологічного законодавства; б) у науково-дослідній сфері для подальшої розробки проблематики забезпечення екологічних прав громадян, реалізації екологічного управління, підвищення ефективності екологічного законодавства; в) у провозастосовній діяльності органів державного управління, місцевого самоврядування, громадян та їх об'єднань щодо забезпечення реалізації еколого-освітньої діяльності; г) у навчальній діяльності під час викладання дисципліни «Екологічне право» в процесі проведення лекційних, семінарських та практичних занять, розробки навчально-методичних матеріалів, навчальних посібників, підручників тощо.

Апробація матеріалів дисертації. Основні дисертаційні положення, висновки та пропозиції доповідались, обговорювались і були схвалені на засіданнях кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Оприлюднення результатів

дослідження відбувалось також під час особистої участі автора з повідомленнями та доповідями на наукових конференціях різного рівня (міжнародних, всеукраїнських) та круглих столах з еколого-правової тематики: науково-практичній конференції «Досвід і проблеми інкорпорації, імплементації та адаптації екологічного законодавства» (Дніпропетровськ, 25 вересня 2013 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми розвитку права і держави в умовах міжнародних інтеграційних процесів» (Дніпропетровськ, 29 листопада 2013 р.); круглого столу «Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права» (Харків, 6 грудня 2013 р.); круглого столу «Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти» (Харків, 5 грудня 2014 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми розвитку права і держави в умовах міжнародних інтеграційних процесів» (Дніпро, 25 листопада 2016), круглого столу «Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України» (Харків, 2 грудня 2016 року).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки, сформульовані у дослідженні, знайшли відображення у п'яти статтях у фахових наукових виданнях України, одній статті у науковому періодичному виданні іншої держави, а також тезах шести доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації обумовлені поставленими в роботі метою, завданнями, предметом та об'єктом дослідження, а також логікою викладення матеріалу, необхідністю комплексного висвітлення досліджуваних питань та вимогами до кваліфікаційних наукових праць кандидата наук. З урахуванням вищезазначеного дисертація складається зі вступу, двох розділів, які об'єднують у собі вісім підрозділів та списку використаних джерел, що містить 218 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 229 сторінок, з яких основний текст займає 202 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету й завдання, а також характеристику використаної методологічної бази, розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, наведено інформацію про опублікування та апробацію основних результатів роботи.

Розділ 1 «Організаційно-правові засади формування та реалізації екологічних освіти та виховання» структурно об'єднує

чотири підрозділи й присвячений дослідженню історії розвитку правового регулювання екологічних освіти та виховання, характеристики базисних засад, а також встановленню особливостей формування нормативно-правової бази у сфері здійснення екологічної освітньо-виховної діяльності.

У підрозділі 1.1 *«Історичні та філософсько-методологічні засади формування екологічних освіти та виховання як складових екологізації суспільства»* констатується, що багатогранність і багатоаспектність сучасних екологічних проблем потребує диференціації напрямків їх розв'язання, зміни існуючих парадигм щодо змістовного та ціннісного наповнення соціальних категорій, гармонізації різних підходів і формування уніфікованої комплексної системи заходів. Своєчасне та адекватне реагування на сучасні еколого-економічні виклики не можливе без кардинальної зміни суспільної моралі, освітньо-виховних стандартів прав людини.

Обґрунтовано, що екологічна культура, так як і екологічний світогляд, є філософськими та соціальними категоріями, які не можуть бути врегульовані правовими методами на відміну від елементів, що їх забезпечують. В якості саме таких елементів й виступають екологічні освіта, виховання та наука, які й мають стати об'єктами правового регулювання. Зазначені елементи створюють ідеологічний механізм охорони навколишнього природного середовища та є засобами досягнення ефективності екологічного права. Доведено, що ідеологічний механізм посідає важливе місце в системі забезпечення ефективності екологічного права та формування належного рівня екологічної свідомості.

У підрозділі 1.2 *«Проблеми уніфікації правової термінології в сфері екологічних освіти та виховання»* обґрунтовується, що терміни «екологічне виховання» та «екологічна освіта» є прикладними, вторинними, похідними щодо термінів «освіта» та «виховання», які визначають специфіку термінів, її деталізацію і, хоч мають споріднений характер та частково перетинаються, але при цьому залишаються самостійними. На підставі аналізу науково-теоретичних підходів до визначення змісту понять «екологічна освіта» та «екологічне виховання», положень нормативно-правових актів, а також системних зв'язків між ними запропоновано їх уніфіковані доктринальні визначення.

Екологічна освіта – це діяльність навчальних закладів (у тому числі дошкільних закладів освіти, у системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів), наукових установ, закладів післядипломної освіти, яка є невід'ємною складовою загальноосвітнього процесу й спрямована на формування в

особи комплексних, сучасних знань щодо закономірностей екологічних процесів, їх розвитку в системі «людина-природа», а також навичок їх застосування у процесі повсякденного життя та у професійній діяльності.

Екологічне виховання – це діяльність широкого кола осіб, спрямована на формування в особи морально-етичних цінностей та орієнтирів, що базуються на сучасній екологічній ідеології з метою формування екологічної культури людини та її екологічного світогляду, забезпечення шанобливого ставлення до природи, активної громадянської позиції, здатності приймати особисті рішення й нести за них відповідальність.

У підрозділі 1.3 «*Принципи екологічних освіти та виховання: проблеми формування та змісту*» наголошено, що, з огляду на юридичну природу та значення принципів екологічного права, включення до їх складу ідеологічної складової механізму його дії забезпечить перенесення акцентів з виключно практичної площини їх застосування до створення плацдарму для сприйняття їх у якості нової парадигми імперативного характеру. З огляду на методологічне та системне значення цього терміна для формування базових засад становлення екологічного світогляду є нагальна необхідність щодо розгляду його як самостійного галузевого принципу екологічного права, орієнтованого на реалізацію моделі сталого розвитку, формування його ідеологічних засад, а також створення передумов для забезпечення дієвості ідеологічного механізму екологічного права.

Екологічна освіта та виховання як різновиди діяльності, що мають своє правове поле та мету їх реалізації, базуються на певних принципах, які містяться в нормативно-правових актах (переважно, міжнародного характеру), або можуть бути синтезовані у процесі як формування доктрини екологічного права в цілому, так і дослідження його окремих складових зокрема. Зважаючи на це, до спеціальних (галузових) принципів екологічних освіти та виховання належать такі: а) забезпечення широкої співпраці суспільних інститутів у процесі здійснення екологічної освітньо-виховної діяльності; б) гарантування доступності екологічних освіти та виховання для громадян; в) підтримка міжнародного співробітництва у сфері екологічних освіти та виховання; г) обов'язковість оцінки рівня екологічних знань і морально-етичних якостей у процесі добору, а також здійснення професійної діяльності, яка пов'язана з використанням природних ресурсів і призводить до впливу на стан навколишнього природного середовища або передбачає прийняття юридично-значущих рішень у цій сфері; д) державна підтримка екологічної освітньо-виховної діяльності, планування та системність її реалізації.

Підрозділ 1.4 «Загальна характеристика правового регулювання екологічних освіти та виховання в Україні на сучасному етапі» присвячений аналізу національного законодавства в досліджуваній сфері. Висловлено позицію, що законодавство з питань екологічних освіти та виховання наразі не є стрункою системою із чітко визначеними структурними зв'язками, сформовано синкретично, компілятивним шляхом, виходячи з політичних і миттєвих потреб, не містить чітких критеріїв, що піддаються оцінюванню, а також шляхів їх досягнення. Крім того, доведено наявність дисбалансу правового регулювання екологічних виховання та освіти на користь останньої. Причинами такого дисбалансу визначено особливості формування системи органів управління в екологічній сфері (інституційний аспект), намагання держави дистанціюватись від впливу на значну частину виховних процесів і структур, що їх забезпечують (родина, релігійні організації, громадські об'єднання тощо) (дерегуляційний аспект), а також вади нормотворчої техніки, що призводять до змішування цих понять, своєрідної нормотворчої «заборгованості», неприйняття або несвоєчасне прийняття нормативних актів у цій сфері (юридичний аспект).

У розділі 2 «Правові проблеми забезпечення ефективності екологічних освіти та виховання на сучасному етапі» розглянуто теоретико-практичні проблеми реалізації екологічних освіти та виховання на сучасному етапі та запропоновано шляхи їх подолання.

У підрозділі 2.1 «Проблеми трансформації методологічних підходів до екологічних освіти та виховання в системі екологічних прав людини» розвинуто погляди про те, що сучасний період розвитку суспільства та правової системи беззаперечно проходить зі значним домінуванням концепції прав людини, її перманентного розвитку, адаптації, трансформації, впливом на всі суспільно-політичні процеси, що відбуваються.

Базисними позиціями під час дослідження екологічних освіти та виховання є загальні підходи, за яких вони сприймаються як невід'ємна частина прав людини, продовження прав людини на освіту, виховання, безпечне довкілля, а також інші соціально-культурні права. Доведено, що право на екологічну освіту належить до природних прав людини і, в такий спосіб, виступає в якості стандарту, певного правового поля або каркасу, який повинен визначати подальші заходи їх реалізації.

Запропоновано розширити перелік екологічних прав, визначених у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», шляхом включення до нього права на екологічне виховання. Вказано на необхідність закріплення в ст. 12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» обов'язків, які кореспондують

праву на екологічні освіти та виховання.

У підрозділі 2.2 *«Освітньо-виховна діяльність як функція екологічного управління»* обґрунтовується, що сучасний методологічний підхід щодо встановлення гарантій реалізації права на екологічні освіти та виховання полягає у визначенні відповідних цілей екологічної політики та встановлення заходів їх досягнення в межах реалізації екологічного управління, а отже основний акцент трансформації методологічних підходів до екологічних освіти та виховання в системі екологічних прав людини передбачає не лише їх декларативне проголошення, але й створення ефективного механізму їх забезпечення, який реалізується насамперед у процесі діяльності уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування, а також інших суб'єктів освітньо-виховного процесу (навчальних закладів різного рівня, громадян та їх об'єднань, суб'єктів господарювання тощо).

Доведено, що організація екологічних освіти та виховання розглядається як самостійний, постійний напрям діяльності органів екологічного управління, отже, має усі ознаки функції екологічного управління. Невідповідність між встановленням напрямків діяльності органів управління різного рівня негативно позначається на стані реалізації цих повноважень. Проблемне становище поглиблюється ще й тим, що в процесі реформування галузевих органів екологічного управління фактично була втрачена цілісна структура природоохоронних органів.

Обґрунтовано, що розв'язання проблеми побудови ефективної системи екологічного управління у сфері освіти та виховання перебуває у площині закріплення провідної ролі Міністерства екології та природних ресурсів у сфері їх організації. Крім того, з огляду на існуючу практику та наявність ресурсу для реалізації освітньо-виховної (в тому числі екологічної) діяльності, необхідно використовувати також інституційні можливості Міністерства освіти і науки України, яке має значний вплив на систему формальної освіти, освітні навчальні заклади. Запропоновано створити Міжвідомчу комісію з питань екологічних освіти та виховання для привернення уваги до проблематики реалізації екологічних освіти та виховання, заповнення прогалін у їх регулюванні.

Доведено, що в сучасних умовах є усі підстави для визначення екологічних освіти та виховання як самостійних напрямків діяльності підприємств, установ і організацій.

У підрозділі 2.3 *«Проблеми реалізації екологічної освітньо-виховної складової в процесі фахової діяльності (на прикладі професійної діяльності в сфері права)»* наголошено, що сучасна система оцінки знань, набутих особами під час вивчення юридичних дисциплін, жодним чином

не враховує еколого-правову складову, що, в свою чергу, впливає на перегляд робочих планів і програм у напрямку зменшення дисциплін еколого-правового спрямування та суміжних із ними дисциплін, формування у студентів сприйняття цих дисциплін як чогось непотрібного, зайвого, надуманого, що не має юридичної цінності та значення, а в подальшому може призвести до підсилення еколого-правового нігілізму. Запропоновано заходи щодо посилення екологічної освітньо-виховної складової навчального процесу.

Розглянуто механізми формування кваліфікованого національного суддівського корпусу та доведено, що екологічна складова навчальних програм залишається нереалізованою належним чином і потребує свого розвитку, оскільки в сучасних умовах наявність знань з екологічного законодавства не входить до переліку знань і навичок, які перевіряються у претендентів, що, в свою чергу, не може не відбиватись як на процесі підготовки майбутніх фахівців, так і в подальшому на їх розумінні значення екологічного законодавства, його місця і ролі в системі національного законодавства, пріоритетів екологічної безпеки, тощо. Зважаючи на це запропоновано заходи з удосконалення процесу кваліфікаційного відбору суддів та інших категорій юристів, зокрема адвокатів та нотаріусів.

У підрозділі 2.4 *«Перспективи розвитку та шляхи вдосконалення законодавства у сфері екологічних освіти та виховання»* сформульовано позицію про те, що одним зі способів вдосконалення правового регулювання в досліджуваній сфері забезпечить прийняття Закону України «Про екологічні освіти та виховання», який, у свою чергу, має виступати в якості спеціального закону стосовно законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» та «Про освіту», комплексно регулюючи порядок їх здійснення. Разом з тим доведено, що в умовах майже повної відсутності спеціального правового регулювання екологічної освітньо-виховної діяльності прийняття Закону «Про екологічні освіти та виховання» передчасне, оскільки в цих умовах важко спрогнозувати напрямки комплексного охоплення всієї проблематики, структурно-системних зв'язків різних елементів у межах закону, а також суміжного законодавства. Зважаючи на це, на першому етапі доцільно прийняти на рівні Кабінету Міністрів України «Концепцію екологічних освіти та виховання в Україні».

Запропоновано внесення змін до Закону України «Про рекламу» з метою закріплення мінімальної частки соціальної реклами природоохоронного спрямування в загальному обсязі соціальної реклами. Крім того, з метою забезпечення більш широких можливостей фінансування освітньо-виховної діяльності в екологічній сфері

обґрунтовано внесення змін до «Переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів», виділивши ці питання в окремий пункт, у такий спосіб забезпечивши можливість їх фінансування за кошти фондів охорони навколишнього природного середовища.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні змісту, особливостей та специфіки правового забезпечення екологічної освіти та виховання в Україні. За результатами аналізу сучасних наукових напрацювань, законодавства України та зарубіжного досвіду у сфері охорони довкілля, сформульовано низку висновків, які мають теоретичне й практичне значення і конкретизуються в таких положеннях:

1. Екологічна освіта, виховання та наука створюють ідеологічний механізм охорони навколишнього природного середовища та є засобами досягнення ефективності екологічного права. Цьому механізму належить важливе місце в системі забезпечення ефективності екологічного права та формування належного рівня екологічної свідомості. При цьому аксіоматичним базовим засобом формування як індивідуальної, так і суспільної свідомості є симбіоз освіти та виховання на всіх етапах становлення особистості й соціуму.

2. Екологічна освіта – це діяльність навчальних закладів (у тому числі дошкільних закладів освіти, у системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації й перепідготовки кадрів), наукових установ, закладів післядипломної освіти, яка є невід’ємною складовою загальноосвітнього процесу й спрямована на формування в особи комплексних, сучасних знань щодо закономірностей екологічних процесів, їх розвитку в системі «людина-природа», а також навичок їх застосування у процесі повсякденного життя та професійної діяльності.

3. Екологічне виховання – це діяльність широкого кола осіб, спрямована на формування в особи морально-етичних цінностей та орієнтирів, що базуються на сучасній екологічній ідеології з метою формування екологічної культури людини та її екологічного світогляду, забезпечення шанобливого ставлення до природи, активної громадянської позиції, формування цілісної картини світу, здатності приймати особисті рішення й нести за них відповідальність, яка здійснюється протягом усього життя людини.

4. В новітній доктрині екологічного права необхідно розглядати

принцип формування сучасної екологічної ідеології на засадах взаємної відповідальності держави і суспільства (екологічний імператив) в якості самостійного галузевого принципу, який орієнтований на формування моделі сталого розвитку ідеологічних засад екологічного права та забезпечення дієвості його ідеологічного механізму, яким запропоновано доповнити ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

5. Екологічна освіта та виховання належать до переліку природних екологічних прав людини, які мають знайти своє відображення в позитивному праві шляхом не лише їх юридичного закріплення, але й визначення правових гарантій їх реалізації, а також заходів щодо їх забезпечення, через трансформацію ідеї в конкретний правовий припис. З метою забезпечення юридичної визначеності, врахування останніх тенденцій щодо закріплення та розвитку екологічних прав людини в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» запропоновано відмовитись від словосполучення «екологічні права громадян України», а застосовувати словосполучення «екологічні права людини», що забезпечить як більш широку сферу правозастосування, так і фактично лексико-лінгвістичне програмування науковців, фахівців у галузі права, політиків, громадян, тощо до широкого сприйняття змісту цієї статті, а також засад її реалізації.

6. Організація екологічної освіти та виховання є самостійним, постійним напрямком діяльності органів екологічного управління, має усі ознаки функції екологічного управління. Невідповідність між установленим напрямком діяльності органів управління різного рівня негативно позначається на стані реалізації цих повноважень. Проблемне становище поглиблюється ще й тим, що в процесі реформування галузевих органів екологічного управління фактично була втрачена цілісна структура природоохоронних органів. Залишається недооціненою роль екологічної освіти та виховання в якості функцій екологічного управління.

7. Розв'язання проблеми побудови ефективної системи екологічного управління перебуває у площині закріплення провідної ролі Міністерства екології та природних ресурсів щодо організації екологічної освіти та виховання. Однак при цьому з огляду на існуючу практику та наявність ресурсу для реалізації освітньо-виховної (в тому числі екологічної) діяльності необхідно використовувати також інституційні можливості Міністерства освіти і науки України, оскільки в своїй діяльності вони створюють значний організаційно-управлінський вплив на освітні заклади різних рівнів. Запропоновано створити Міжвідомчу комісію з питань екологічної освіти та виховання.

8. Екологічні освіта та виховання є самостійними напрямками діяльності підприємств, установ та організацій, які здійснюються суб'єктами виробничого управління на громадських засадах, з урахуванням загальних та галузевих стандартів з метою досягнення цілей виробничої екологічної політики щодо формування систем екологічного менеджменту, забезпечення позитивного екологічного іміджу, підвищення інвестиційної та економічної привабливості, забезпечення конкурентоспроможної продукції тощо.

9. Сучасна система оцінки знань, набутих особами у процесі вивчення юридичних дисциплін, жодним чином не враховує еколого-правову складову, що, зумовлює зменшення дисциплін еколого-правового спрямування та суміжних із ними дисциплін, формування у студентів сприйняття цих дисциплін як чогось непотрібного, зайвого, надуманого, що не має юридичної цінності й значення, а в подальшому призводить до посилення еколого-правового нігілізму. Зважаючи на це, необхідно забезпечити уніфікацію навчальних планів і програм провідних юридичних навчальних закладів, визначити питому вагу дисциплін еколого-правового спрямування в загальній структурі дисциплін, що викладаються, забезпечити можливість запровадження спеціалізованих магістерських програм і відповідних спецкурсів з урахуванням спеціалізації студентів, а також забезпечити включення питань з екологічного права у програми вступних випробувань до магістратури, та, в подальшому, єдиного випускного іспиту для фахівців-юристів.

10. Наявність знань з екологічного законодавства не входить до переліку знань і навичок претендентів на посаду судді, адвоката, нотаріуса тощо, які перевіряються. У свою чергу, це не може не відбиватись як на процесі підготовки майбутніх фахівців, так і в подальшому розумінні значення екологічного законодавства в системі національного права, пріоритетів екологічної безпеки у процесі їх професійної діяльності. Таким чином, запропоновано переглянути питання кваліфікаційного відбору та включити до бази тестових завдань для відбору кандидатів на посаду судді, адвоката, нотаріуса, а також до програм підвищення їх кваліфікації, питання, пов'язані зі знанням норм екологічного права та забезпечити співробітництво з провідними навчально-науковими центрами з екологічної проблематики.

11. Обґрунтовано необхідність прийняття «Концепції екологічних освіти та виховання в Україні», затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України як передумову до подальшого прийняття спеціального Закону України «Про екологічні освіту та виховання», який, у свою чергу, має виступати в якості спеціального закону стосовно Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» та «Про

освіту», комплексно регулюючи порядок їх здійснення. У такий спосіб після формування засад екологічної освітньо-виховної діяльності на рівні підзаконного акта, коли будуть сформовані її рамкові, системні засади, виявлені проблеми та шляхи їх розв'язання, будуть створені передумови прийняття спеціального закону, положення якого, як вбачається, повинні знайти своє відображення у процесі кодифікації екологічного законодавства.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Старосуд І. М. Правові проблеми реалізації соціальної реклами як способу екологічної освіти та виховання. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право.* 2013. № 2. С. 85–90.
2. Старосуд І. М. Екологічна освіта та виховання як складові ідеологічного механізму екологічного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2014. Вип. 11(2). С. 62–64.
3. Старосуд І. М. Становлення концепції екологічної освіти і виховання в міжнародних правових актах. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право.* 2014. № 2. С. 101–106.
4. Старосуд І. М. Проблеми формування еколого-правової освіти як складової загальної системи екологічної освіти та виховання. *Правова позиція.* 2016. № 2. С. 129–138.
5. Старосуд І. М. Проблеми уніфікації правової термінології в сфері екологічної освіти та виховання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2017. № 3. С. 155–160.
6. Старосуд И. Н. Проблемы трансформации методологических подходов к экологическим образованию и воспитанию в системе экологических прав человека. *Leges si Viata.* 2017. № 8. С. 136–140.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Старосуд І. М. Соціальна реклама, як засіб екологічних освіти та виховання населення: організаційно-правові аспекти. *Досвід і проблеми інкорпорації, імплементації та адаптації екологічного законодавства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 25 вересня 2013 р.).* Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2013. С. 190–193.

8. Старосуд І. М. Основні напрямки розвитку екологічної освіти в контексті аналізу підсумкового документу Конференції Організації Об'єднаних Націй з питань сталого розвитку (Ріо+20). *Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: матеріали круглого столу* (Харків, 6 грудня 2013 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2013. С. 328–331.

9. Старосуд І. М. Проблеми формування та реалізації державної політики в сфері екологічного виховання та освіти на сучасному етапі. *Актуальні проблеми розвитку права і держави в умовах міжнародних інтеграційних процесів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Дніпропетровськ, 29 лист. 2013 р.). Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2013. С. 188–189.

10. Старосуд І. М. Екологічна освіта та виховання в системі ідеологічного механізму екологічного права. *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти: матеріали «круглого столу»* (Харків, 5 груд. 2014 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. С. 218–220.

11. Старосуд І. М. Проблеми реалізації екологічних цілей та пріоритетів в процесі формування правника (на прикладі суддівського корпусу). *Актуальні проблеми розвитку права і держави в умовах міжнародних інтеграційних процесів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Дніпро, 25 лист. 2016 р.). Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2016. С. 193–195.

12. Старосуд І. М. Правові проблеми інтеграції екологічної освіти та виховання в процес правової освіти населення. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України: матеріали «круглого столу»* (Харків, 2 груд. 2016 року) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2016. С. 310–312.

АНОТАЦІЯ

Старосуд І. М. Правові засади забезпечення екологічних освіти та виховання в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2018.

В роботі розроблено теоретичні положення правового

забезпечення екологічної освіти та виховання в Україні, спрямованих на їх системне сприйняття як самостійного напрямку діяльності держави, з'ясування їх юридичної природи, а також еколого-управлінських можливостей, та формулювання практичних рекомендацій і пропозицій щодо вдосконалення законодавства в цій сфері. Запропоновано авторське визначення понять «екологічна освіта» та «екологічне виховання». Аргументовано необхідність розгляду екологічного імперативу в якості самостійного галузевого принципу екологічного права. Визначено систему спеціальних (галузевих) принципів екологічної освіти та виховання. Доведено, що екологічні освіту і виховання слід зарахувати до переліку природних екологічних прав людини. Обґрунтовано, що організація екологічної освіти та виховання розглядається в якості самостійного, постійного напрямку діяльності органів екологічного управління, отже, має всі ознаки функції екологічного управління.

Ключові слова: екологічне право та законодавство; екологічна освіта; екологічне виховання; екологічна освітньо-виховна діяльність; екологічні права громадян; екологічне управління.

АННОТАЦИЯ

Старосуд И. Н. Правовые основы обеспечения экологических образования и воспитания в Украине. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.06 «Земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсное право». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2018.

В работе разработаны теоретические положения правового обеспечения экологических образования и воспитания в Украине, направленных на их системное восприятие как самостоятельного направления деятельности государства, выяснение их юридической природы, а также эколого-управленческих возможностей, и формулирование практических рекомендаций и предложений по совершенствованию законодательства в этой сфере. Предложено авторское определение понятий «экологическое образование» и «экологическое воспитание». Аргументирована необходимость рассмотрения экологического императива в качестве самостоятельного отраслевого принципа экологического права. Определена система специальных (отраслевых) принципов экологического образования и воспитания. Доказано, что экологические образование и воспитание следует отнести к списку естественных экологических прав человека.

Обосновано, что организация экологического образования и воспитания рассматривается в качестве самостоятельного, постоянного направления деятельности органов экологического управления и имеет все признаки функции экологического управления.

Ключевые слова: экологическое право и законодательство; экологическое образование; экологическое воспитание; экологическая образовательно-воспитательная деятельность; экологические права граждан; экологическое управление.

SUMMARY

Starosud I. M. Legal Principles of Ensuring Environmental Education and Upbringing in Ukraine. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of the Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.06 «Land Law; Agrarian Law; Environmental Law; Natural Resources Law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2018.

The author of the paper has developed theoretical provisions of the legal ensuring of environmental education and upbringing in Ukraine aimed at their systemic perception as an independent direction of the state's activity, at ascertaining their legal nature, as well as ecological and managerial capabilities, and at formulating practical recommendations and propositions for improving the legislation in this area.

It has been substantiated that the educational and upbringing (moral and ethical) components of human development play an important role in scientific research, international and national reformation and evolutionary processes. The author has suggested own definition of «environmental education» as an activity of educational institutions (including pre-school children institutions within the system of general secondary, vocational and higher education, advanced training and re-training of personnel), scientific establishments, institutions of postgraduate education, which is an integral part of the general education process and is aimed at forming complex, up-to-date knowledge in persons according to the regularities of environmental processes, their development within the «human-nature» system, as well as the skills of their application in the process of everyday life, as well as professional activities. The author has also formulated the content of the term of “environmental education” – it is the activities of a wide range of people are aimed at forming in a person of moral and ethical values and orientations based on modern ecological ideology in order to form the ecological culture of a person and his ecological outlook, ensuring respectful attitude to nature, active civic position, the formation of a coherent world's vision, the ability to make

personal decisions and to be responsible for them throughout the whole life of a person.

The author has given the reasons for the necessity of considering the ecological imperative as an independent branch principle of environmental law, which is oriented on the implementation of the model of sustainable development, formation of its ideological principles, as well as creation of preconditions for ensuring the effectiveness of the ideological mechanism of environmental law. It has been proved that environmental education and upbringing should be included in the list of natural environmental human rights, which should be reflected in the positive law by means of not only legal consolidation, but also definition of guarantees of their realization, as well as measures for their provision.

It has been grounded that the organization of environmental education and upbringing is considered as an independent, permanent direction of the activities of the ecological management agencies, and therefore has all the features of the ecological management function.

It has been argued that the current system of assessing the knowledge acquired by individuals during the study of legal disciplines does not take into account in any way the ecological and legal component. The author has proved the necessity of carrying out the audit of issues of qualification selection of judges and inclusion of the issues of knowing the norms of environmental law into the test base for selecting candidates for a judge position, as well as for the advanced training programs of current judges. Similar measures need to be implemented for conducting professional tests of other categories of lawyers, in particular defence attorneys and notaries.

Key words: ecological law and legislation; environmental education; environmental upbringing; ecological educative and instructional activity; environmental rights of citizens; ecological management.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент В. В. Шеховцов

Підп. до друку 10.05.2018. Формат 60x90 ¹/₁₆
Папір офсетний. Віддрук. на ризографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 161.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, Харків, вул. Пушкінська, 77